

PERSPEKTIVE
IMPLEMENTACIJE
EVROPSKIH
STANDARDA U PRAVNI
SISTEM SRBIJE

KNJIGA 2

ZBORNİK RADOVA

Priredio
Prof. dr Stevan Lilić

Beograd, 2012

Lektor i korektor
Irena Popović

Tehnički urednik
Zoran Grac

Korice
Marija Vuksanović

Priprema i štampa
Dosije studio, Beograd

ISBN 978-86-7630-416-5

Tiraž
500

Adresa redakcije
Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu
Centar za izdavaštvo i informisanje
Bulevar kralja Aleksandra 67
Tel./faks: 30-27-725, 30-27-776
e-mail: centar@ius.bg.ac.rs
web: www.ius.bg.ac.rs

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд
340.137(4-672EU:497.11)(082)

PERSPEKTIVE implementacije evropskih standarda u pravni sistem Srbije : zbornik radova. Knj. 2 / priredio Stevan Lilić. – Beograd : Pravni fakultet, Centar za izdavaštvo i informisanje, 2012 (Beograd : Dosije studio). – 350 str. ; 24 cm

Na spor. nasl. str.: Perspectives of Implementation of European Standards in Serbian Legal System. – Tekst lat. i ćir. – Tiraž 500. – Str. 9–10: Predgovor / urednik = Forward / editor. – Napomene i bibliografske reference uz tekst. – Bibliografija uz većinu radova. – Summaries.

ISBN 978-86-7630-416-5

1. Ств. насл. на упор. насл. стр.

а) Право – Хармонизација – Европска унија – Србија – Зборници
COBISS.SR-ID 195465740

FORMIRANJE PRAVNE TERMINOLOGIJE KOD SRBA U XIX VEKU

Apstrakt

Uspješnim ustancima na početku XIX veka srpski narod je obnovio svoju državu, povratio samostalnu crkvu i počeo da uspostavlja svoje obrazovne i kulturne institucije. Zbog toga je bilo neophodno stvoriti i zvanični književni jezik, uključujući i odgovarajuću pravnu terminologiju. Tek iz perspektive ovih revolucionarnih promena i analizom novouspostavljenjih istorijskih i sociopolitičkih okvira, može se razumeti značaj ostvarenja dva važna kulturna poduhvata za srpski, ali i druge južnoslovenske narode (Hrvate i Slovence) – oba nastala u Beču i međusobno veoma povezana: Književno-jezički dogovor iz 1850. i Pravno-politički rečnik austrijskih Slovena iz 1853. godine (*Juridisch-politische Terminologie für die slawischen Sprachen Oesterreichs: Deutsch-kroatische, serbische und slowenische Separat- Ausgabe*). Mada je u nauci i dalje sporno koliki je bio njihov stvarni doprinos u uzgradnji jezika ovih naroda, pobedom Vukove reforme (1847), oličenom Bečkim dogovorom (1850), srpski narod je zasigurno uspostavio osnove svog književnog jezika. Time je utemeljen jedan od najvažnijih međaša u istorijskom sledu koji je ovaj narod vodio od stvaranja sopstvenog jezika i svoje nacije, do samostalne države i odgovarajućeg pravnog poretka. Neophodan preduslov za to bilo je formiranje precizne pravne terminologije, bilo na osnovama govornog narodnog jezika, stvaranjem odgovarajućih kovanica ili doslovnim prevodom sa drugih evropskih jezika (uglavnom nemačkog).

Ključne reči: *Srpska pravna terminologija. Bečki književni dogovor. Pravno- – politički rečnik.*

Podizanjem ustanka 1804. godine, Srbi su započeli oslobađanje od feudalne turske vlasti i nemački istoričar Leopold Ranke s pravom taj događaj naziva „Srpskom revolucijom”.¹ Međutim, ona ne predstavlja samo socijalnu pobunu porobljenog naroda, oslobodilački pokret za zadobijanje elementarnih ljudskih prava, već i kulturni pokret za nacionalnu emancipaciju

* Prof dr Žika Bujuklić, vanredni profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Rad je rezultat istraživanja u okviru projekta *Perspektive implementacije evropskih standarda u pravni sistem Srbije* (179059), koji podržava Ministarstvo nauke Republike Srbije.

1 Von Ranke L., *Die serbische Revolution*, Hamburg 1829.

i početak izgradnje sopstvenih institucija vlasti.² Uspostavljanjem države trebalo je da se obezbedi omeđivanje teritorije na kojoj će, umesto porobljene raje, Srbi postati „narod”, sa osobenim običajima, jezikom i verom. Za francuske prosvetitelje i revolucionare „narod” je u prvom redu društvena kategorija, „treći stalež” (*tiers état*), čiji je cilj emancipacija unutar postojeće države. Međutim, srpska revolucija je nacionalni pokret *bez države*, u kome je narod jedna „prirodna” kategorija, koja tek teži da postane organska celina unutar koje se pojedinac može ostvariti kao socijalno i političko biće. Taj društveni okvir je nacionalna država, koja obezbeđuje zajednicu zasnovanu na jedinstvenom jeziku i kulturi.³

Te težnje srpskog naroda su u saglasju sa tada rasprostranjenim romantičarskim shvatanjima, zastupljenim u srednjoevropskim intelektualnim krugovima, naročito kod nemačkog filozofa, teologa i pesnika *J. G. Herdera* (1744–1803), koga smatraju ocem kulturnog nacionalizma. Prema njegovom mišljenju, narodi su prirodni delovi celine ljudskog roda, pa tako i države treba da budu organizmi izrasli prirodnim putem. Države koje su se „divlje uvećale” i pod svoj skiptar stavile najrazličitije narode (poput Habzburške monarhije, Otomanskog carstva i dr.) nisu prirodni organizmi i zato ne mogu dugo opstati. Razlog je što državno uređenje i narod stoje u uzajamnom odnosu, iz kojeg treba da proistekne blagostanje za oboje. Pritom, narod je viša kategorija jer je trajan, a države su privremene.⁴ Herder smatra da pojam narod ne može više biti isto što i „državni narod” koga objedinjuje zajednička politička vlast, već je to ona zajednica koja svoj kolektivni identitet i politički legitimitet zasniva na zajedničkom jeziku. U lingvističkim osobenostima narod upravo pronalazi svoju „narodnu dušu” i ko prezire svoj jezik, time će sam sebe uništiti: „Ima li u jednom narodu nešto milije od jezika njegovih otaca? U njemu je sadržano celokupno misaono bogatstvo tradicije, istorije, religije i životnih načela, njegovo srce i njegova duša.” Prema Herderu, narodna poezija predstavlja „arhiv naroda”, koji izvorno odražava kolektivni karakter, osećanja i istoriju pojedinih naroda.⁵

Takva shvatanja postala su ideje vodilje prvenstveno takozvanih malih evropskih naroda, koji su bili politički i kulturno obespravljani i koji su iz tog primordijalnog stanja počeli da se „bude”. Kod Srba taj proces je bio sasvim očigledan. Revolucionarni pokret tog naroda *bez države* upravo je težio ka njenom stvaranju i verovao da je njen praosnov u srednjovekovnom Dušanovom carstvu. Borba za oslobođenje od Turske vlasti bila je borba za „vaskrs” te mitske države.⁶

2 Ljušić, R., *Vuk o Srpskoj revoluciji*, Beograd 1990. i *Tumačenja Srpske revolucije u istoriografiji 19. i 20. veka*, Beograd 1992.

3 Up. Zundhausen, H., *Istorija Srbije od 19. do 21. veka*, Beograd 2008, 92ss.

4 Prema: Sunhassen H., *Der Einfluss der Herdershen Ideen auf die Nationbildung bei den Völkern der Hasburger Monarchie*, München 1973, 24ss.

5 *Ibidem*. O značaju jezika u procesu stvaranja nacija i nacionalnih država: Dutsch, K. W., *Nationenbildung – Nationalstaat – Integration*, Düsseldorf 1972.

6 Novaković, S., *Vaskrs države srpske, političko-istorijska studija o Prvom srpskom ustanku (1814–1813)*, Beograd 1904.

Neki teoretičari smatraju da se „buđenje malih naroda” odvijalo u tri faze: prvu karakteriše naučni patriotizam jedne brojno slabe, u osnovi nepolitičke grupe intelektualaca, u drugoj fazi započinje svesno usmerena politička agitacija njene nacionalno svesne manjine i, na kraju, njihovo delovanje pre-rasta u integralni nacionalni pokret, masovno prihvaćen u narodu.⁷ Istoričar Zundhausen prepoznaje te faze i kod Srba.⁸ Prva započinje ustankom s početka XIX veka i traje do sredine tog stoleća. Obeležava je prosvetiteljski rad Dositeja Obradovića (1740–1811) i njegovih sledbenika među habzburškim Srbima. Drugu fazu obeležava nacionalno-politički program Ilije Garašanina iz 1844. godine, koji proklamuje oslobođenje slovenske braće u „srpskim zemljama” izvan Beogradskog pašaluka. Treća faza taj program dovodi do realizacije jer su to omogućili takozvana Velika istočna kriza (1875) i potiskivanje Otomanskog carstva sa Balkana. Otuda će Balkanski ratovi (1912/13) i Prvi svetski rat masovno mobilisati srpsko stanovništvo ne samo unutar Kraljevine Srbije već i izvan njenih granica. Neki upravo u tome vide ostvarenje nacionalističkog programa „Velike Srbije”.⁹

Istorijski sled: jezik, nacija, država, pravo

Jedan od najozbiljnijih problema koji je stajao pred srpskom inteligencijom XIX veka, bilo je uspostavljanje zvaničnog književnog jezika i pravopisa. Na tom polju najveći doprinos dao je *Vuk Stefanović Karadžić*, srpski filolog i jezički reformator, koji je uveo fonetsko nacionalno pismo i uvođenjem narodnog jezika kao književnog, potisnuo dotadašnji *slavenosrpski jezik* (славјаносербскій).¹⁰ On je bio u dominantnoj upotrebi krajem XVIII i počet-

7 Ovu teoriju izneo je češki teoretičar nacionalizma Miroslav Hroh (Hroch) u studiji *Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas*, Prag 1968. O procesu stvaranja nacija i nacionalnih država: Dutsch K. W., *Nationenbildung – Nationalstaat – Integration*, Düsseldorf 1972.

8 Zundhausen, H., *Istorija Srbije od 19. do 21. veka*, Beograd 2008, 94.

9 Ekmečić, M., Krestić, V. i dr., *Velika Srbija – istine, zablude, zlopotrebe*, Zbornik radova sa Međunarodnog naučnog skupa održanog u Srpskoj akademiji nauka i umetnosti u Beogradu 24–26. oktobra 2002. godine, Beograd 2003; Popov, Č., *Velika Srbija: stvarnost i mit*, Novi Sad 2007.

10 Tokom srednjeg veka u *staroslovenski jezik* unošeni su elementi govora pojedinih naroda, pa tako nastaje i njegova srpska varijanta („redakcija”), nazvana *srpskoslovenski jezik*, kojim se pisalo od početka XII pa sve do XVIII veka. Međutim, posle masovnih seoba Srba u Austriju, narod se našao pod velikim pritiskom katoličke crkve. Radi odbrane od pokrštanja, samim tim radi očuvanja nacionalnog i verskog identiteta, traži se pomoć od Rusije iz koje dolaze učitelji Maksim Suvorov (otvorio Slavjansku školu) i posle njega Emanuel Kozaciński (koji će otvoriti Latinsku školu). Njihovom delatnošću književni jezik Srba postaje „ruska redakcija” staroslovenskog jezika, nazvana *ruskoslovenski* odnosno *crkvenoslovenski*. On je u Vukovo vreme bio zvanični jezik crkve, škola i književnosti, ali je bio prilično nerazumljiv običnim ljudima, pa dolazi do njegovog stapanja sa narodnim jezikom, čime se stvara *slavenosrpski* („slavjanoserpski”) jezik kojim pišu srpski prosvetitelji, prvenstveno Dositej Obradović. Ipak, u tom jeziku nije bilo čvrstih pravila, pa su pisci proizvoljno koristili i mešali narodni jezik sa drugim redakcijama slovenskih jezika, ubacivali strane termine i stvarali nove reči koje su samo oni mogli

kom XIX veka u obrazovanim slojevima srpske građanske klase u Vojvodini (Južnoj Ugarskoj) i ostalim delovima Habzburške monarhije. Vuk Karadžić se upustio u oštar lingvistički sukob sa pobornicima starog pravopisa (Zaharije Orfelin, Milovan Vidaković i dr.), koji su imali podršku i u crkvenim krugovima, pogotovo karlovačkog mitropolita *Stefana Stratimirovića*. Tokom svog skoro poluvekovnog stolovanja na crkvenom tronu (1790–1836), ovaj srpski patriota predvodio je Srbe u Austrijskoj carevini i odlučno zastupao nacionalne interese svoga naroda pred bečkim dvorom. Održavao je čvrste veze sa srpstvom pod Turcima i pomagao im u borbi za oslobođenje, a prirodne saveznike u ostvarenju toga cilja video je u „bratskom ruskom narodu”. Ipak, on je bio odan Carevini, pre svega njenom birokratsko-feudalnom poretku, koji mu je garantovao položaj poglavara srpskog naroda i stavljao ga u isti red sa austrijskim kneževima i mađarskim baronima. Dakle, nije bio samo duhovni predvodnik austrijskih Srba, već i čovek sasvim jasnih i doslednih stavova o ovozemaljskim problemima svoga naroda. Stratimirović je uz to bio filozof i pravnik (studirao u Pešti i Beču), istoričar, poliglota, pedagog, a silom prilika i političar. Svoje veze i uticaj iskoristio je da u Sremskim Karlovcima, uz pomoć bogatih srpskih trgovaca, osnuje prvu srpsku gimnaziju (1791), bogosloviju (1794) i gimnaziju u Novom Sadu (1810). Austrijska administracija je u to vreme poštovala odluku srpskih škola (1789) kojom je crkvenom poglavaru bilo dato ovlašćenje da donosi pravila o tome kako će Srbi pisati i kojim jezikom. Tu poziciju mitropolit Stratimirović je iskoristio da ograniči mešanje Beča u srpsko školstvo, kako bi u njemu održao duh pravoslavlja, ćirilicu i crkvenoslovenski jezik, u kome je video branu od unijaćenja. Time je nužno postao zastupnik konzervativnih ideja i žestoki protivnik Vukovih reformi.

Osim srpske crkve, najveći Vukov protivnik bio je i *Jovan Hadžić*, osnivač i prvi predsednik *Matice srpske*. Ovo naučno, književno i kulturno udruženje, nastalo 1826. godine u Pešti, koje je potom 1864. premešteno u Novi Sad, imalo je zadatak da radi na nacionalnoj homogenizaciji, prosvetivanju, kao i štampanju srpskih knjiga i časopisa (*Letopis Matice srpske*). Jovan Hadžić, je kao školovani filozof, pravnik i književnik (pod pseudonimom Miloš Svetić), bio jedan od najobrazovanijih Srba tog vremena, ali je dosledno sledio konzervativnu struju mitropolita Stratimirovića.¹¹

Osim učenih Srba u Carevini i pravoslavnih crkvenih vlasti, Vuk je protivnike imao i među najuglednijim ljudima u Kneževini Srbiji i Milošu Obrenoviću (o čemu će kasnije biti reči). Ali dok je u svom narodu bio stalno osporavan, Vuk je u stranom svetu brzo stekao priznanje i podršku najistaknutijih duhova svog doba.

razumeti. O tome: Ivić, P., *Srpski narod i njegov jezik*, Beograd 1971; Ćorović, V., *Istorija Srba*, Beograd 1989, naročito poglavlje: „Ruski uticaj među Srbima”; Milosavljević, P., *Srbi i njihov jezik*, Beograd 2002; Milanović, A., *Kratka istorija srpskog književnog jezika*, Beograd 2006.

11 Hadžić je 1826. godine odbranio doktorsku tezu na Peštanskom univerzitetu, pod nazivom: *O uzrocima razvoda braka, prema učenju Istočne pravoslavne crkve Hristove* (prevod sa latinskog V. M. Todorović), Novi Sad 2009.

U svom radu imao je svesrdnu podršku velikih jezičkih znalaca tadašnje Evrope, poput braće Grim, Getea, a pogotovo slovenačkog lingviste i slaviste *Jerneja Kopitara*. Kao cenzor bečke Dvorske biblioteke, on mu je pomagao kod štampanja prve gramatike srpskog jezika (1814), zbirke narodnih umotvorina (1814) i prvog srpskog rečnika (1818). Međutim, postoji mišljenje da je Jernej Kopitar (kao eksponent austrijskih vlasti) imao nameru da srpski književni jezik reformiše na osnovama hrvatskog, tako da mu prekine dotadašnji razvojni kontinuitet i time spreči srpske kulturno-političke veze s Rusijom, a potom pravoslavne Srbe veže uz katoličke Hrvate. Navodno, Kopitar je podsticao nastanak nove srpske nacije koja bi velikim delom bila katolička, prozapadno orijentisana i privržena Austriji. Putem nje bi se tako obezbedilo nesmetano širenje austrijskog uticaja prema Istoku (*Drang nach Osten*).¹² Bez obzira na to koliko je eventualno svojim delovanjem zaista doprinomio ostvarenju i nekih širih političkih aspiracija države čiji je bio podanik, Kopitar je svakako dao neizmeran doprinos očuvanju srpskog narodnog jezika i njegove kulture.

Koliko je oštar bio lingvistički sukob Vuka Karadžića sa pristalicama tada dominantnog jezika srpskih intelektualaca, govori i naziv polemičkog spisa *Rat za srpski jezik i pravopis*, koji je 1847. godine objavio njegov najodaniji saradnik Đura Daničić, filolog i profesor na Velikoj školi u Beogradu. U njemu je izneo ubedljive argumente protiv pisanja starom azbukom i pravopisom, ali i dokazao Hadžićevu nestručnost u oblasti filologije. Iste godine Vuk je konačno uspeo da izda i ranije sačinjen prevod *Novog zavjeta*, čime je pokazao da na narodni jezik (koga su protivnici pogrдно nazivali „govedarski” i „svinjarski”) može biti prevedena i ova najsvetija hrišćanska knjiga. Istovremeno su na narodnom jeziku objavljeni istorijsko– filozofski spev „Gorski vijenac” crnogorskog vladike Petra II Petrovića Njegoša i zbirka pesama Branka Radičevića. Tako su prvi put na izvornom („narodnom”) srpskom jeziku objavljeni novozavetni deo Biblije, jedan filozofski spis i poetski tekstovi. Zbog toga se obično 1847. uzima kao godina pobede Vukove jezičke reforme, mada će novo ćirilčno pismo i pravopis doživeti svoj puni trijumf tek dve decenije kasnije.

Bečki književni dogovor (1850) i Rečnik *Juridisch-politische Terminologie* (1853)

Najznačajniji korak ka jezičkom objedinjavanju južnoslovenskih naroda u okviru Austrije jeste *Bečki dogovor iz 1850. godine* o zajedničkom književnom jeziku. Njega su potpisala osmorica južnoslovenskih lingvista i književ-

12 Grčević M., „Jernej Kopitar kao strateg Karadžićeve književnojezične reforme”, *Filolog* 53(2009), Zagreb, 1–53. Međutim, drugi autori pokazuju da Kopitaru kao prosvetitelju „nije stalo ni do koje crkve” i pozivaju se na svedočenje samog Vuka u pismu iz 1852. godine, u kome za Kopitara kaže da je „toliko mario za papu rimskoga koliko za patrijarha carigradskoga, a za njih obadvojicu koliko i za turskoga muftiju”. To što se pred svetom ponašao kao dobar katolik, objašnjava se njegovom privrženošću Austriji kao katoličkoj monarhiji. Popović M., *Vuk Stef. Karadžić*, Beograd 1987, 71.

nika, državljana Monarhije (petorica Hrvata, dvojica Srba i jedan Slovenac), koji su smatrali da su svi južni Sloveni jedan narod i da otuda treba da imaju jedinstven književni jezik. Za istim stolom okupili su se veoma obrazovani i ugledni predstavnici pomenutih naroda: Ivan Kukuljević Sakcinski, Dimitrije Demeter, Ivan Mažuranić, Vuk Stefanović Karadžić, Vinko Pacel, Franc Miklošič, Stjepan Pejaković i Đuro Daničić (navedeni prema redosledu potpisivanja). Oni su odlučili da ne stvaraju novi dijalekt mešanjem već postojećih, nego da, po ugledu na nemački i italijanski uzor, odaberu najrasprostanjenije narečje i proglase ga za jedinstveni književni jezik. Prema odredbama Bečkog sporazuma, hrvatski predstavnici su umesto čakavskog i kajkavskog narečja usvojili štokavsko (istočnohercegovačko), dok se srpska strana odrekla slavenosrpskog jezika, a latinično i ćirilično pismo reformisano je prema fonetskom principu.

Na kraju su poručili: „*Ako da Bog te se ove misli naše u narodu prime, mi smo uvjereni da će se velike smutnje književnosti našoj s puta ukloniti i da će se k pravome jedinstvu mnogo približiti. Zato molimo sve književnike, koji upravo žele sreću i napredak narodu svojem, da bi na ove misli naše pristali i po njima djela svoja pisali.*”¹³

Bečki književni dogovor je nesumnjivo predstavljao značajan korak ka stvaranju jedinstvenog srpskohrvatskog jezika, zbog čega je kasnije ocenjivan i kao „istorijski”.¹⁴ Tim kompromisnim sporazumom je „krma srpske kulture upravljena ka južnoslovenskom zapadu, a pogledi hrvatskih i slovenačkih pisaca ka braći na Balkanu”.¹⁵ Međutim, zastupnici očuvanja separatnih jezičkih varijanti smatrali su da on predstavlja izdaju nacionalnih interesa pomenutih balkanskih naroda.¹⁶ Zamera mu se da je u suštini predstavljao

13 Štokavsko narečje je tada postojalo u Srbiji, Crnoj Gori, Bosni i Hercegovinu, većem delu Hrvatske i u južnom delu Austrije („gradišćanski Hrvati”). Čakavski je govorila manjina Hrvata, uglavnom u severoistočnom delu Jadranske obale (Istra, Kvarner i ostrva), u dolini Gacka, u obalskom delu Dalmacije i u centralnoj Hrvatskoj. Kajkavski se govorio u severnoj Hrvatskoj, uključujući grad Zagreb, kao i u nekoliko enklava u Austriji, Mađarskoj i Rumuniji. Ovo narečje se najkasnije pojavilo u književnim delima i postepeno je izašlo iz primene kada su vođe hrvatskog preporoda prihvatile kajkavsko narečje kao zvanični idiom. Vidi: Moguš, M., *Istorija Hrvatskog jezika*, Zagreb 1995.

14 To čine zastupnici integralnog jugoslovenstva, koji u bečkom dokumentu vide *Magna carta* srpsko-hrvatskog međuetničkog izmirenja i kulturnog ujedinjenja. Up. Novak V., *Vuk i Hrvati*, 1967, passim; Gavrilović S., Krestić V. i dr., *Istorija srpskog naroda – Od Prvog srpskog ustanka do Berlinskog kongresa (1804–1878)*, tom V/2, Beograd, 1981, 360–363. Inače, prvo zvanično pominjanje naziva „srpsko-hrvatski jezik” nalazi se u delu dubrovačkog filologa Pera Budmanija, *Grammatica della lingua serbo-croata (illirica)*, Wien 1867. Njegov priručnik je bio namenjen učenicima dalmatinskih škola u kojima je tada nastavni jezik bio italijanski. Međutim, dvodelnu oznaku za ovaj jezik prvi je upotrebio Jakov Grim 1824, a od 1836. godine to prihvata i Jernej Kopitar. Kordić S., *Jezik i nacionalizam*, Zagreb 2010, 127.

15 Popović M., *Vuk Stef. Karadžić*, Beograd 1987, 325.

16 Bečki dogovor se tumači kao srpsko filološko nasilje nad hrvatskim jezikom i nacionalnim identitetom toga naroda. Babić S., *Hrvatski jezik u političkom vrtlogu*, Zagreb 1990; Kačić M. (uz Šarić Lj.), *Hrvatski i srpski. Zablude i krivotvorine*, Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1995, 120–133. S druge strane, i među srpskim

dogovor privatnih lica, koja nisu imala mandat da budu zastupnici naroda kojima pripadaju. Ipak, činjenica je da je taj dokument dobio službenu potvrdu vlade Kneževine Srbije 1868. godine, dok je vlast u Hrvatskoj to učinila 1892. godine (zvaničnim prihvatanjem pravopisa Ivana Broza u duhu Vukovog fonološkog principa).¹⁷

U svakom slučaju, Bečki književni dogovor je samo posledica jednog dalekosežnijeg projekta, formiranja oficijelne političke i pravne terminologije za slovenske narode austrijske Carevine. Na ostvarenju tog zadatka radila je grupa slovenskih jezičkih stručnjaka, uz finansijsku pomoć Ministarstva pravosuđa Austrijske monarhije (*Justizministerium*). Plod toga poduhvata trebalo je da bude rečnik koji bi olakšao razumevanje u pravnim i administrativnim stvarima njenih podanika, kao i uštedu troškova prevođenja na razne jezike i dijalekte. Inicijator rada na terminološkom rečniku bio je slovenac *Franjo (Franc) Miklošič*, koji je doktorirao filozofiju u Gracu i pravo u Beču, ali se kasnije posvetio filologiji. Bio je osnivač tek uspostavljene slavističke katedre na Bečkom univerzitetu (1849), carski bibliotekar i cenzor (u čemu je nasledio Kopitara) i poslanik u skupštini Carevine.

Godinu dana pre potpisivanja Bečkog književnog dogovora, započelo se sa izradom *Rečnika pravno-političkih termina južnoslovenskih jezika Austrijske carevine (Juridisch-politische Terminologie für die slawischen Sprachen Oesterreichs. Von der Commission für slawische juridisch-politische Terminologie. Deutsch-kroatische, serbische und slowenische Separat-Ausgabe, Wien 1853)*. U predgovoru *Rečnika* naveden je i integralni tekst književnog dogovora, a to je bilo moguće jer je njegovo štampanje potrajalo do 1853. godine.

Rad na ovom zajedničkom poduhvatu prokrčio je put širem zbližavanju Srba i Hrvata i bio je prethodnica za nastanak pomenutog jezičkog dogovora. Upravo zato su nastanak pravnoterminološkog rečnika i potpisivanje Bečkog sporazuma nailazili na podjednako snažna odobravanja i žestoke osude.

Kod Srba su najoštrijem otpor jezičkoj reformi pružali predstavnici Pravoslavne crkve jer su se uvođenjem narodnog jezika napuštali slavenosrpski („slavjanoserpski”) i crkvenoslovenski jezik, kojim su pisane bogoslužbene knjige i kojim je obavljano crkveno pojanje. Protivnici su bili i obrazovani Srbi koji su svoju učenost želeli da iskažu govorom koji je bio gotovo ne-

istoričarima se ovaj dogovor tumači kao obmana, ali od strane hrvatskih učesnika. Žutić N., *Srbi rimokatolici, takozvani Hrvati*, Beograd 2006, 51. Vidi takode: Greenberg, M., „The Role of Language in the Creation of Identity: Myths in Linguistics among the Peoples of the Former Yugoslavia”, u: *Reinvention of Tradition*, University of Kansas, International Studies Seminar in April 1996.

17 Ivić P., *Spski narod i njegov jezik*, 191; Vince Z., *Ivan Broz*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu, 1992, 133; Sotirović V., *Hrvatsko-srpski sporovi oko jezika i pisma u Trojedinici (1848–1861)*, u *Slavistica Vilnensis*, Kalbotyra 53 (2), Vilnius, 2004, 87–108. U Crnoj Gori je proces reforme književnog jezika takođe išao u pravcu oslobađanja od crkvenoslovenskih i ruskih utućaja, a posle Vukove smrti u toj sredini se razvija čak kult njegove ličnosti. U Bosni i Hercegovini su reformisana ćirilica i novi pravopis počeli da se primenjuju u udžbenicima čak i pre nego u Srbiji. Luković M., *Razvoj srpskog pravnog stila*, Beograd 1994, 58–59.

razumljiv običnom narodu. O tom problemu govori i Dimitrije Demeter u Predgovoru *Rečnika političko-pravnih termina*, napominjući da su se srpski književnici toliko privikli na neke crkvene i ruske izraze da bi se naišlo na preveliki otpor ako bi se oni sasvim odstranili. On napominje da se za takav oprez naročito zalagao *Božidar Petranović*, srpski pravnik i istoričar koji je učestvovao u radu ove komisije, ali koji se upravo zbog takvih stavova nije našao među potpisnicima Bečkog dogovora.¹⁸ Petranović je u *Rečniku* objavio i svoj kraći uvodni tekst, posle predgovora Dimitrija Demetera, u kome potvrđuje da se zaista „udaljio od načina kojim se od ostale gospode članova odbora postupalo kod ustanovljivanja reči i izraza”. On je isticao da se pri sastavljanju „pravoslovno-političkoga nazivoslovnog rečnika” ne treba držati onih srpskih pisaca koji i kad postoje čiste narodne reči, primaju bez potrebe crkvenoslovenske ili ruske reči. Ipak, smatrao je da ne treba pre nagliti u njihovom odbacivanju jer se kod Srba u pisanju valja često boriti s ukorjelom starom navikom i predrasudama, pa i „s ličnom u detinjstvu još začetom ljubavi k crkvenom jeziku” (str. XII).

U uvodu *Rečnika* sledi i treći dodatak („pristavek”), slovenačkog pravnik *Matevža (Mateja) Cigale*, koji ukratko ponavlja razloge nastanka ovog poduhvata i posebno se zalaže za zamenu nemačkih naziva domaćim. On je objedinjavanje tri različita narečja u jedinstveni „južnoslavenski odsek” objašnjavao potrebom da se pokaže jezička srodnost, kako bi se „pravnički izrazi i izreke međusobno podupirali, opravdavali i dopunjavali” („*da bi se tu nasvetovani pravoslovni izrazi in izreki vzajemno podpirali, opravičevali in dopolnovali*”; str. XIII). U slovenačkom predgovoru je jasno istaknuta ideja „jugoslavenskog” Odbora da ako ne može da se stvori „*ena in enaka pravoslovna terminologija vsek avstrijskih Slavjanov*”, onda neka se izda rečnik

18 Studirao je filozofiju u Gracu, a prava u Beču i Padovi, gde je doktorirao (1833), bio je poslanik u Bečkom parlamentu (1848), radio je u Zadru i Kotoru kao savetnik Zemaljskog suda. Bio je član Srpskog učenog društva u Beogradu i Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu. Osnivač je *Matice dalmatinske* (1862), pokrenuo je časopis *Serbsko dalmatinski almanah* (kasnije *Serbsko dalmatinski magazin*) na narodnom jeziku i štampao ga predvukovskom ćirilicom (1835–1873). Pošto je u primorskim sredinama srpski identitet bio ugrožen kulturnim, političkim i verskim odnosom autonomnaške elite i austrijske vlade u tadašnjoj Dalmaciji, borio se protiv dominacije italijanskog jezika u službenoj upotrebi i snažne politike unijačenja na tlu Dalmacije. Bio je oduševljeni pristalica narodnog preporoda i pozivao sve južnoslovenske narode na ujedinjenje, a prvenstveno na usvajanje zajedničkog jezika Srba i Hrvata. Blisko je saradivao sa Ljudevitom Gajem, nosiocem ilirskog pokreta kod Hrvata. Objavio je niz istorijskopravnih studija iz srednjovekovnog perioda Dalmacije, Bosne i Srbije. Uviđajući potrebu za prosvetivanjem naroda u oblasti prava i u želji za stvaranjem nacionalne pravne terminologije, pokrenuo je prvi srpski pravni časopis *Pravdonoš* (1851–52). Bio je jedan od urednika Službenog lista Carevine, a objavio je sopstveni prevod Austrijskog građanskog zakonika, praćen posebnom studijom: *O Austrijskom građanskom zakoniku i o srpskom prevodu istog*, Beč 1850. Up. Vince Z., *Pogledi Božidara Petranovića na književni jezik*, Zbornik Matice srpske za filologiju i književnost, 4–5 (1962–1963), 357–361; Perić I., *Kulturna i politička djelatnost Božidara Petranovića*, Radovi, Institut za hrvatsku povijest, vol. XVI, Zagreb 1983, 45–96; *Enciklopedija srpske istoriografije*, Beograd 1997, 570 (J. Redep).

„vseh južnih Slavjanov”.¹⁹ Pritom, on naglašava da je i takvo rešenje izvojevano zaslugom drugog slovenačkog člana (Dolenca), što ukazuje na to da je bilo i ideja da se čak i ovaj materijal obradi u posebnim knjigama. Očigledno je da sadržina ova tri uvodna teksta pruža važne detalje o toku njegove izrade i o događajima koji su ga pratili. Ti podaci su dragoceni jer nema mnogo drugih izvora, niti nekakve prepiske ili druge arhivske građe koja bi savremenim istraživačima otkrila sve okolnosti koje su uticale na njegov nastanak.

Iz predgovora saznajemo da je za urednika *Rečnika* najpre bio određen poznati hrvatski pravnik, književnik i jezički znalac *Ivan Mažuranić*. Svakako da je carska vlast prilikom tog naimenovanja imala u vidu i njegovu političku okrenutost ka bečkom dvoru.²⁰ Međutim, zbog aktivnog bavljenja politikom, istupio je iz ove komisije krajem 1849. godine, pošto je bio imenovan na novu dužnost. U to vreme posao na sastavljanju *Rečnika* već je bio okončan i ostaje nejasno kolika je zaista bila njegova uloga u tom poslu. Kao ideolog narodnog jedinstva Srba i Hrvata, bio je jedan od aktivnih učesnika i potpisnika kasnijeg književnog dogovora u Beča.

Ministarstvo pravosuđa je na mesto glavnog urednika hrvatskog odseka potom postavilo *Dimitrija Demetera*. Studirao je filozofiju u Gracu, a zatim medicinu u Beču i Padovi, ali je najveći doprinos ipak dao u oblasti književnosti i pozorišne umetnosti. U svojim dramskim delima oslanjao se na tradiciju stare hrvatske književnosti, želeći da je poveže sa modernim evropskim tendencijama. Kao pristalica „ilirskog pokreta”, okretao se najčešće istorijskim temama, rodoljublju i borbi za nacionalno oslobođenje svoga naroda.²¹ Dakle, po obrazovanju Demeter nije bio pravnik, ali pošto je njegov predgovor bio najobimniji, očigledno da je on (posle povlačenja Mažuranića) ipak imao ključnu ulogu u poslovima pripreme za štampu obrađenog materijala. Iz njegovog teksta vidi se da je u radu Odbora sa srpske strane učestvovao i *Vuk Stefanović Karadžić* („dopisujući član carsko-kraljevskog učenog društva”), sa hrvatske *Stepan Car* („privremeni urednik državozakonskog lista”), a sa slovenačke *Matej Dolenc* („dvorski i sudski advokat”).

-
- 19 Slovenačka terminologija iz ovog *Rečnika* obrađena je u članku Mohorič F, „Opazke k slovenski pravniški terminologiji”, *Veda*, dvomesečnik za znanost in kulturo, vol. IV, 5–6 (1914), 483–509.
- 20 Bio je na čelu odbora koji je 1848. godine proglasio prestanak svih državnopravnih veza Hrvatske sa Ugarskom i potom postao visoki činovnik bečke vlade, i to na najvišim položajima u državnom aparatu Habzburške monarhije (vrhovni državni pravobranilac 1850–60, dvorski kancelar 1861–65, predsednik Hrvatskog sabora 1871–73, hrvatski ban 1873–80. itd.).
- 21 Naziv ovog kulturnog pokreta (1830–1850) dolazi od pogrešne pretpostavke da svi južni Sloveni potiču od Ilira, starosedelaca Balkana. Otuda se i njihov zajednički jezik nazivao „ilirski”, čime se želela naglasiti autohtonost i osobenost slovenskih naroda u Austrijskom carstvu. Zalagali su se za jedinstven književni jezik, utemeljen na narodnom govoru, sačuvan u staroj dubrovačkoj literaturi. Te ideje su prihvatili hrvatski prosvetitelji (na čelu sa Ljudevitom Gajem), koji su se borili protiv toga što hrvatsko plemstvo i crkvena jerarhija službeno upotrebljavaju latinski jezik, dok je građanstvo uglavnom govorilo nemački. Mađarsko plemstvo je ovaj pokret zvanično zabranilo (1843) pošto su se „ilirci” borili i protiv mađarizacije. Jaroslav Š. i dr., *Hrvatski narodni preporod – ilirski pokret*, Zagreb 1990.

Celokupan posao izrade terminološkog Rečnika završen je izuzetno brzo, za svega četiri meseca (od avgusta do decembra 1849. godine). Odbor je zatim raspušten, ali su za štampanje ovog obimnog materijala bile potrebne još četiri godine.

U *Rečniku* je na oko 700 stranica objavljeno nekoliko hiljada stručnih izraza, sređenih po abecednom redu na nemačkom jeziku (goticom), ponekad i na latinskom, sa prevodima na hrvatski, srpski (ćirilicom) i na slovenački jezik. Može se samo pretpostaviti koliko je bio složen zadatak slovoslagača koji su kod svakog termina morali koristiti potpuno različite vrste pisama. Očigledan je pokušaj da se pronađu termini koji su zajednički, pogotovo u srpskoj i hrvatskoj varijanti, kako bi se pokazalo da između njih ima veoma malo razlika. Tome se naročito težilo kada nisu postojale odgovarajuće narodne („pučke”) reči ni u jednom slovenskom narečju, pa su se članovi komisije prihvatili „novoskovanih reči”, kako sam Demeter napominje, „uvedenih već u hrvatski poslovni slog”. Primer koji on navodi je reč „zapisnik”, koja je ipak kasnije odbačena jer „zapis” u narodu znači „legat”, pa otuda „zapisnik” ne može značiti „protokol”. Zbog toga su smatrali da je pogodnije za „protokol” uvesti kovanicu „napisnik”. Nažalost, upravo će se na ovom primeru pokazati kako se u praksi pokušaj uvođenja nekog novog pravnog termina može pokazati neuspehim: u hrvatskoj pravnoj terminologiji *legat* je ostao „zapis”, a Srpski građanski zakonik ovu pravnu ustanovu naziva „isporuka”, dok se značenje kovanice „napisnik” (=protokol) zadržalo upravo u obliku „zapisnik”.

Brzina izrade *Rečnika* nesumnjivo je proistekla iz potrebe da se što pre ujednači jezik slovenskog življa koji se koristio u svakodnevnoj administraciji, a pogotovo da se zvanični propisi objavljuju u Službenom listu Carevine (*Reichs-Gesetz und Regierungsblatt*) i to na „književno izgrađenim slovenskim narečjima” (*literärisch cultivirten slavischen Dialecte*).²² Tadašnji urednik „državozakonskog lista” bio je upravo Matevž (Mateja) Cigale, nadležan za slovenački odsek *Rečnika*, a u taj posao su u bili uključeni i drugi članovi komisije (Božidar Petranović, Stjepan Car). Tako hitnoj izradi doprinela je i opšta politička klima, nastala u novim društvenim okolnostima nakon izbijanja Revolucije 1848. godine. U Habzburškoj monarhiji je tzv. „Proleće naroda” dovelo do proklamovanja ustavnog načela o jednakosti naroda u Monarhiji, pogotovo slovenskog stanovništva, kojeg je po nekim procenama bilo 22 miliona, nasuprot 14 miliona ostalih podanika.²³

Nešto ranije su već izdati istovetni rečnici, manjeg obima, za severno-slovenske narode: za češki jezik (*Deutsch-böhmische Separat-Ausgabe*, Wien 1850), verovatno i za poljski (*Deutsch-polnische Separat-Ausgabe*, Wien, 1850?, ali o tome nema potvrde u dostupnoj literaturi) i za ukrajinski, odnosno „rusinski” (*Deutsch-ruthenische Separat-Ausgabe*, Wien, 1851). Na čelu jedinstvenog Odbora za sve austroslovenske jezike bio je *Pavel (Pavle) Šafarik*, ugledni pisac, istoričar i lingvista slovačkog porekla. U to vreme je

22 Mamić M., *Deutsch-slavisches Wörterbuch i bečki dogovori*, Rasprave zavoda za jezik, 14, Zagreb, 1988, 113–118.

23 *Enciklopedija leksikografskog zavoda*, Zagreb 1961, 236 (v. *Austro-ugarska*).

bio upravnik biblioteke na Univerzitetu u Pragu, na kome je jedno vreme predavao slovensku filologiju.²⁴ U njegovom iscrpnom predgovoru *Rečnika za nemačko-češku pravnu terminologiju* nalaze se dragocena obaveštenja (na nemačkom) o tome kako se pristupilo ovom velikom jezičkom projektu Austrijske carevine. Iz njega saznajemo da je prvobitna ideja bila da se stvori potpuno jednaka terminologija za svih „pet književno izgrađenih književnih jezika austrijskih Slovena”,²⁵ ali da je taj unitaristički predlog odbila većina članova odbora. Zato se odustalo od stvaranja jedinstvenog *Nemačko-slovenskog rečnika pravnih i političkih termina* (*Deutsch-slawisches Wörterbuch der juristisch-politischen Terminologie*)²⁶, pa se u Šafarikovom zajedničkom odboru raspravljalo samo o opšteslovenskim nazivima, dok su terminološka pitanja pojedinih jezika raspravljana u posebnim sekcijama („otsecima”).²⁷ U početku je bilo pet sekcija: češka (češko-moravsko-slovačka), poljska, ukrajinska (koja se naziva „rusinska”), slovenačka i ilirsko-srpska (u stvari, hrvatska i srpska kao jedna). Na sednici zajedničkog odbora već je „ilirsko-srpska” sekcija „razdijeljena u dva posebna književna kruga” ne samo „zbog upotrebe dva različitih alfabeta” nego i „zbog različitih drugih okolnosti”. Otuda su i stvarani posebni rečnici: nemačko-češki, nemačko-poljski, zatim nemačko-ukrajinski i na kraju četvorojezični nemačko-hrvatsko-srpsko-slovenački rečnik obuhvaćen samo jednom knjigom.

Time se odustalo od ideje jezičke unifikacije i prihvatilo načelo „što većeg međusobnog približavanja”.²⁸ Ono je podrazumevalo princip da ukoliko od više podjednako dobrih reči treba odabrati jednu, onda se „prednost morala dati onoj reči koja postoji u većini jezika ili bar u mnogima od njih”.²⁹ Iz Šafarikovog predgovora saznajemo da je komisija sačinila poseban Pravilnik, u kome je detaljno razrađen metod zajedničkog rada. Osnovan je „pripre-

24 Sa tog mesta je smenjen jer je tokom revolucionarne 1848. godine bio učesnik Sveslovenskog kongresa u Pragu, što je izazvalo podozrenje austrijskih vlasti. U srpskoj kulturi on je ostavio značajan uticaj i stekao veliki ugled. Od 1819–1833. bio je profesor i pet godina direktor u Srpskoj pravoslavnoj gimnaziji u Novom Sadu. Kao jedini stranac, predavao je književnost, retoriku, logiku, stilistiku i klasičnu literaturu na latinskom nemačkom i mađarskom jeziku, a uz to i prirodne nauke (matematiku, fiziku). Tokom dugotrajnog boravka u Novom Sadu, počeo je da se bavi izučavanjem srpskih crkvenoslovenskih knjiga i pribavljanjem drevnih rukopisa, koje je po povratku u Prag koristio za svoj dragoceni naučni rad iz te oblasti.

25 „...eine dem Wortstamme und der Wortform nach gleichlautende Terminologie für alle fünf in der österreichischen Monarchie literärisch cultivirten slawischen Dialecte”, str. IV

26 Mamić M., *Das Deutsch-Slawisches Wörterbuch der juristisch-politischen Terminologie (Seine Konzeption und Realisierung)*, Sonderdruck aus: Balten – Slaven – Deutschen: Aspekte und Perspektiven kultureller Kontakte, Festschrift für Friedrich Scholz zum 70. Geburtstag, Münster, 1999, 131–138.

27 O pojedinostima rada na tom projektu i razlozima zbog kojih se taj rečnik nije pojavio pod takvim imenom vidi: Mamić M., *Deutsch-slawisches Wörterbuch i bečki dogovori*, 116.

28 „...der Grundsatz der möglichst grössten wechselseitigen Annäherung”, str. IV.

29 „in der Anwendung dieses Grundsatzes der Annäherung beschloss man, das überall wo es freitunde, unter mehreren gleich guten Wörtern eines zu wählen ... demjenigen der Vorzug eingeräumt werden solle, welches in den meisten oder doch in mehreren Dialekten gang und gäbe wäre”, str. IV.

mni komitet” (*Vorbereitungs-Comité*) koji je imao zadatak da iz postojećih zakona i pravnih knjiga povadi nemačke termine, da ih sistematizuje, a potom prosledi jezičkim sekcijama na prevodenje. Nemački izrazi su navođeni u konkretnom kontekstu da bi se lakše našao odgovarajući slovenski termin. Ukoliko nije postojala adekvatna slovenska reč, čija se upotreba već ustalila, normirane su nove. Takve kovanice su se uglavnom oslanjale na manje-više doslovan prevod termina iz germanske leksike.

Šafarikov tekst detaljno opisuje sam način rada i svedoči o velikoj prilježnosti kojom se pristupilo ovom poslu. Već za prva tri meseca „pripremi komitet” je sakupio građu koja je obuhvatala više od osam hiljada odrednica za svaki jezik. Mukotrpan posao zajedničke revizije okončan je poslednjih dana decembra 1849. godine. Svakodneвно su se održavale plenarne sednice celog odbora, na kojima su pojedine sekcije iznosile mišljenje o materijalu („elaboratu”) koji su podnele druge sekcije. Svi članovi su imali pravo da učestvuju u diskusijama i da daju predloge, ali je konačnu odluku o prihvatanju ili odbijanju nekog termina donosila sekcija koja je određena za pojedini jezik.³⁰ Samo kada se nisu mogli dogovoriti o nekim ključnim metodološkim pitanjima, najviša instanca za otklanjanje zastoja u radu bilo je Ministarstvo pravosuđa.

Jedno od takvih suštinskih razmimoilaženja bilo je pitanje: da li i dalje nastaviti izradu veoma obimnog sveslovenskog rečnika ili prvo pristupiti štampanju posebnih izdanja za pojedine jezičke varijante, s tim da se oni potom objedine u jedinstvenom rečniku. Za prvu opciju zalagali su se južnoslovenski članovi odbora, dok su predstavnici Čeha, Poljaka i Ukrajinaca bili za drugo rešenje. Pošto su i jedni i drugi istrajavali na svojoj argumentaciji, Ministarstvo pravosuđa je odlučilo da se pristupi izdavanju češkog, poljskog i „rusinskog” rečnika, a da južnoslovenska sekcija (koju Demeter naziva „jugoslavenska”) čeka „kumulativno i zajedničko izdanje”.³¹ Otuđa je zajednički odbor raspušten, a preostali posao oko štampanja separatih rečnika Ministarstvo poverava novoformiranom „uređivačkom odboru” (*Redaction-Comité*), na čije čelo postavlja ministarskog savetnika Saskijeviča (*Szaszkiewicz*). Ipak, kasnije je taj odbor bio primoran da zbog efikasnosti rada izabere šest urednika, za svako izdanje po jednog, koji su zbog prestanka rada zajedničkog odbora sada bili nadležni za svoja posebna izdanja. Tako je

30 „in diesen allgemeinen Berathungen stand es zwar jeder Section und jedem Sectionsmitglied frei, ihre Bemerkungen über das Elaborat anderer Sectionen zu äussern, aber die definitive Annahme oder Verwerfung eines Ausdrucks für eine bestimmte Mundart musste den für diese Mundart be stellten Sectionsmitgliedern anheimgestellt werden”, str. V.

31 „...dass vorerst der Druck der böhmisch-slowakischen, hierauf der polnischen und der russischen Separat-Ausgabe in Angriff genommen werde, die südslavischen Dialecte aber nach dem ausdrücklichen Wunsche der diessfälligen Sectionen der cumulativen und parallelen Gesamtausgabe aller fünf respective sechs slawischen Dialecte vorbehalten bleiben”, str. IX. Šafarikovo kolebanje kada navodi broj austroslovenskih jezika („pet, odnosno šest”), izražava po nekima neodlučnost ovog lingviste o tome da li je „ilirisch-serbische” jedan jezik ili ne. Up. Mamić M., *Deutsch-slawisches Wörterbuch i bečki dogovori*, 116. Međutim, slična nedoslednost postoji i kod naziva češkog jezika, koji je u naslovu ovog rečnika *böhmische*, u njegovom predgovoru *böhmisch-slowakischen*, dok se odgovarajuća sekcija naziva *böhmisch-mährisch-slowakischen* („češko-moravsko-slovačka”). Šafarik, *op. cit.* VI.

Demeter (posle Mažuranićevog povlačenja) postao glavni urednik hrvatsko-srpske sekcije (*illyrisch-serbische*), a drugi hrvatski predstavnik je bio Stjepan Car, dok su srpsku zastupali Karadžić i Petranović, a slovenačku Miklošić i Cigale. U ostalim slovenskim sekcijama bio je različit broj članova: sedam u češkoj, tri u poljskoj i tri u ukrajinskoj.

Šafarikov opis jasno pokazuje sa kojom ozbiljnošću je Carevina tada pristupila problemu uređenja državne administracije na novim osnovama. S druge strane, za slovenske narode to je bio znak slabljenja austrijskog apsolutizma i korak ka odustajanju centralne vlasti od politike prisilne germanizacije slovenskog življa. Sve to će dovesti do jačanja panslovenskih ideja i romantičarskog shvatanja o buđenju „malih” naroda i potrebi jačanja nacionalne samosvesti.³² Glavni tvorci južnoslovenskog *Rečnika pravno-političkih termina*, kao predstavnici ta tri najveća naroda, bili su upravo pristalice ideja nacionalnog preporoda i duhovnog ujedinjenja Južnih Slovena.

Krajnje pragmatičan zadatak koji je Odboru poverilo carsko-kraljevsko Ministarstvo pravosuđa nije omogućavao da se komisija za tako kratko vreme upušta u velike filološke rasprave, pa ni u Vukova terminološka detaljisanja, a još manje da već tada prihvati njegovo reformisano ćirilčno pismo. Demeter je veoma cenio Vuka Karadžića („koji je po svem slavenskom učenom svijetu poznat kao prvi jezikoslovac našeg naroda”), ali je već i sam ukazao na izvesna odstupanja hrvatske strane od proklamovanih pravopisnih načela. Takođe, ni konzervativnije opredeljeni Petranović, srpski urednik u komisiji, nije se u svemu slagao sa Vukom.³³ Demeter u svom predgovoru ističe, svakako misleći na njega: „Prije svega moram sa žalošću napomenuti, da se nije mogla

32 Panslavizam u okvirima Austrijske monarhije naročito je podstakao Jan Kolar (Ján Kollár), slovački pesnik, lingvista, arheolog i evangelistički sveštenik. Delovao je povremeno na hazburškom dvoru kao savetnik za „pitanje Slovačke” i zalagao se za njenu samoupravu („poput Srpske Vojvodine”). Pošto je tokom revolucionarnih događaja 1848–49. stao na stranu Austrijske carevine, postavljen je za profesora Slovenske arheologije na Bečkom univerzitetu. Bio je ideolog slovačkog narodnog preporoda i zalagao se za što veće duhovno, kulturno, pa i jezičko jedinstvo svih Slovena. Njegovo delo *O slovenskoj uzajamnosti* iz 1837. godine predstavljalo je političku platformu slovenofilskog pokreta. Smatrao je da kod ovih naroda postoje četiri osnovna jezička standarda: ruski, poljski, češko-slovački i srpsko-hrvatski („ilirski”). Poput Vuka Karadžića, radio je na prikupljanju narodne poezije (zajedno sa Šafarikom) i u Vajmaru je Geteu predstavio zbirke objavljenih pesama. – *Istorija srpskog naroda*, V/2, Beograd 1981, 112, 393; Perreal R., Mikuš J.A., *La Slovaquie: une nation au cœur de l'Europe*, Lausanne 1992, 83–84, 105. Kolarova celokupna delatnost i lingvistički stavovi upućuju na zaključak da je možda baš on, kao jedan od članova Šafarikovog zajedničkog odbora za sve slovenske jezike, bio zastupnik ideje o stvaranju jedinstvene pravno-političke terminologije austroslovenskih naroda. Up. Mamić M., *Deutsch-slavisches Wörterbuch i bečki dogovori*, 113;

33 Srpski termini u *Rečniku*, pa i Petranovićev predgovor, štampani su nerefornisanom ćirilicom, bez poštovanja Vukove fonetske azbuke, zasnovane na savršenom ortografskom principu: „Piši kao što govoriš, a čitaj kako je napisano” (koji je promovisan još 1782. godine u spisima nemačkog lingviste Kristijana Johana Adelunga). Komplikovana ortografija nije postojala samo u slovenskim ćirilčnim pismima, već i u latiničnim. Hrvatski pisci, koji su početkom XIX veka pisali na narodnom jeziku, pravili su kombinacije od 67 raznoraznih skupina od po dva slova za jedan glas, 37 od tri slova, kao i četiri skupine sa čak četiri slova za jedan glas. Ganza-Aras T., „Radovi Zlatka Vince o povijesti književnog

oživotvoriti želja da se barem za hrvatsko i srbsko narečje sastavi podpunoma jednak nazovnik, jer srbski književnici privikli su se nekim crkvenim i ruskim izrazima već na toliko, da se je bojati bilo, da bi se još za sada nagazilo na prevelik otpor, ako bi ih sasvim odstranili” (str. IV).

Petranović je deceniju kasnije izdao i delo *Ručna knjiga najnuždnijih pravdoslovnih riečih, izriekah i obraznicah* (*Manuale di vocaboli, frasi e formole giuridiche di prima necessita*, Zadar 1862), čija je svrha bila da olakša praktičnu primenu bečkog *Rečnika* iz 1853. godine. Već i sami arhaični izrazi u naslovu ovoga priručnika, pokazuju njegov odbojan stav prema Vukovoj reformi. Istu praktičnu svrhu imao je i Petranovićev *Tumač (talijansko-hrvatski) za činovnike* iz 1872. godine. Njega je objavila *Matica dalmatinska*, kulturno-prosvetna ustanova koju je osnovao sam Petranović, po ugledu na Maticu srpsku.³⁴ To je skraćeno izdanje bečkog terminološkog *Rečnika*, u kome su nemački termini sada zamenjeni italijanskim, pošto su na dalmatinskom Primorju zakonodavni propisi i sudski spisi sastavljeni na tom jeziku.

U celini gledano, u svom lingvističkom delovanju ni Demeter ni Petranović nisu bili dosledni sledbenici Vuka: „Prvi je mehanički, bez pravog osećanja za jezik, izvlačio na silu pravne termine iz narodnog govora, a drugi je robovao slavjanizmima.”³⁵

Zanimljivo da je, skoro u isto vreme, Ministarstvo pravde pozvalo Petranovića (kao poslanika Carevinskog veća) da prevede Austrijski građanski zakonik na srpski jezik, i taj tekst je objavljen u Beču 1853. godine, dakle, kada se pojavio i terminološki *Rečnik*. Petranović je 1850. godine sastavio omanju brošuru o svom prevodilačkom poduhvatu, posvećenu ministru Bahu (Alexander Bach), znamenitom po apsolutističkom načinu vladanja (1850–59). U tom spisu, nazvanom *O austrijskom građanskom zakoniku i o srpskom prevodu istog*, Petranović izlaže neke svoje osnovne poglede na tada najaktuelnije lingvističke probleme. U prevodenju on se zalaže za pravo učernih ljudi da intervenišu u stvaranje potrebnih izraza i termina, ali samo kada nedostaje odgovarajuća reč. On smatra da tada ne treba stvarati kovanice već ih treba potražiti „kod ostalih Srba” ili u crkvenoslovenskom jeziku. Što se tiče pisanja slova, svojim zemljacima „zapadne crkve” (dalmatinskim Hrvatima) predlaže da usvoje Gajevu latiničnu ortografiju. Začudo, on predlaže za osnovu književnog jezika sremsko narečje, koje mu je bilo blisko jer se u mladosti školovao u Karlovačkoj gimnaziji, ali je time odbacio hercegovačko, koje je zahtevao Vuk, kao i dubrovačko, za koje se zalagao Gaj. Govoreći o jezičkim razlikama između Hrvata i Srba, Petranović ističe da će se vremenom otkloniti prepreke na putu stvaranja jedinstvenog književnog jezika ovih naroda, ali da se do tog cilja mora stići postepeno, evolutivnim putem.³⁶ U

jezika i pravopisa u Dalmaciji”, *Historijski zbornik*, XIX–XX, 1966–67, Zagreb 1968, 560; Popović M., *Vuk Stef. Karadžić*, Beograd 1987, 74.

34 Luković M., *Bogišićev zakonik, priprema i jezičko oblikovanje*, Beograd 2009, 191.

35 Popović M., *Vuk Stef. Karadžić*, Beograd 1987, 327.

36 Na kraju teksta on ističe: „Meni će biti najveća nagrada i uspeh ako sam u glavnoj stvari samo uspeo, to jest, preveo zakon tako da ga srpski rod od Pešte daž do Černe Gore

pravcu takvog razmišljanja on je, osim srpskog prevoda Austrijskog građanskog zakonika, sačinio i njegovu hrvatsku jezičku varijantu. Obe verzije prevoda („na srpski i rvatcki jezik“) pregledala je i odobrila posebna komisija i one su istovremeno štampane 1853. godine.³⁷

Očigledno da je u sastavljanju *Rečnika pravno-političkih termina* Vuk Karadžić imao manje značajnu ulogu, pa i uticaj na njegovu konačnu sadržinu. Otuda je preduzeo korake da svoju pravopisnu reformu promovise na efikasniji način. Demeter u predgovoru *Rečnika* o tome kaže: „Mjeseca ožujka godine 1850. sazvaio je Vuk Stefanović-Karadžić nekoliko puta na prijateljske dogovore više jugoslavenskih književnika nalazeći se slučajno u ono vrijeme u Beču, da ustanove neka načela, polag kojih bi se jugoslavenski zvuci najshodnije mogli naznačiti slovima“ (str. V). Plod ovih dogovora je Bečki književno-jezički sporazum iz 1850. godine. Njegov potpisnik bio je i sam Demeter, mada u *Rečniku* nije u svemu poštovao Vukovu jezičku reformu. Verovatno da je nezadovoljstvo postignutim nateralo Vuka da ubrzo pripremi drugo, znatno dopunjeno i izmenjeno izdanje svoga *Srpskog rječnika* i da ga izda 1852. godine.³⁸ Može se pretpostaviti da je tim delom želeo da u izvesnoj meri „parira“ *Rečniku pravno-političkih termina* (koji je upravo bio pred štampanjem) kako bi neutralisao neka njegova terminološka rešenja.³⁹

Nesumnjivo je da je uspostavljanjem oficijelne pravne terminologije na jezicima slovenskih naroda (*slawischen Dialecte*), Habzburška monarhija prvenstveno rešavala gorući državno-politički problem, nastao usled nacionalnog previranja tokom revolucionarnih događaja 1848. godine. Međutim,

jasno razumeti može.“ Citat kod Sundečić J., *Život i rad dr Božidara Petranovića*, Slovinac, Dubrovnik 1879. Navedeni spis će, sa manjim odlomkom prevoda Austrijskog zakonika, Petranović pokloniti ruskom caru Nikoli I, a zauzvrat je na dar dobio briljantni prsten. Nesumnjivo da je ovaj gest učinio podstaknut svojom sveslovenskom, pa i rusofilskom orijentacijom, ali neki autori u tome vide Petranovićev „dodvorički stav prema vlasti“, pogotovo imajući u vidu da je za vreme Bahovog apsolutizma bio na važnim pravosudnim funkcijama u Dalmaciji. Up. Ganz-Aras T., *Radovi Zlatka Vince o povijesti književnog jezika i pravopisa u Dalmaciji*, 562.

37 *Istorija srpskog naroda*, V/2, Beograd 1981, 371–372 (Ivić P., Kašić J.).

38 On sadrži skoro pedeset hiljada reči, što je dvostruko više od prvog izdanja iz 1818. godine. U prikupljanju građe pomagao mu je je Đ. Daničić, dok je za skoro svaku reč Kopitar sačinio prevod ili kraće objašnjenje na nemačkom i latinskom, a ponekad i na francuskom jeziku. Time je srpsko jezičko blago postalo daleko pristupačnije stranim naučnicima. Ivić P., *Srpski narod i njegov jezik*, Beograd 1971, 290, 292.

39 Luković M., *Okolnosti nastanka i primene terminološkog rečnika (Juridisch-politische Terminologie für die slawischen Sprachen Oesterreichs...)* iz 1853. godine, Zbornik radova sa simpozijuma „Susret kultura“, knj. I, Novi Sad 2010, 523–530. Na tu sporednu ulogu Vuk nije mogao da pristane i zbog velikog autoriteta, pa i slave, koju je tih godina već stekao u lingvističkim, ali i političkim evropskim krugovima. Njegova naučna reputacija donela mu je mnoge počasti: postao je član Bečke akademije nauka (1848), austrijski car mu je dodelio odlikovanje Krst Franca Jozefa (1850), iste godine je izabran za dopisnog člana Berlinske akademije nauka (na predlog braće Grim), postao je i član Ruskog geografskog društva u Petrogradu i izabran je za člana Književnog odeljenja ruske Akademije nauka (1851), a car Nikolaj I mu je poklonio dijamantski prsten, dok je u Parizu čak izabran i za počasnog člana Afričkog instituta. Up. Vilson D., *Život i vreme Vuka Stefanovića Karadžića (1787–1864)*, Beograd 1994, 318.

time će u službenoj upotrebi ovi jezici postati ravnopravni sa dominantnim jezikom Carevine. Osim toga, zbog traženja slovenskih ekvivalenata za nemačku pravno-političku terminologiju, germanska leksika je znatno uticala na oblikovanje jezičke kulture tih naroda, na obogaćivanje izražajnih mogućnosti u raznim oblastima javnog života (privrednog, trgovačkog, školskog, vojnog itd.).⁴⁰ Mnogi germanizmi ili njihovi doslovni prevodi postali su deo govornog jezika, prihvaćeni prvenstveno među obrazovanom elitom, pogotovo onom koja je živela u okviru Austrijske carevine. Otuda je i sam *Rečnik pravno-političkih termina za južnoslovensko stanovništvo* odigrao značajnu ulogu u sveukupnoj emancipaciji tih naroda. Za ono doba njegovo sastavljanje je bilo, kako primećuju moderni lingvisti, izazov sličan današnjoj potrebi da se jezici naroda ujedinjene Evrope osposobe za ravnopravnu komunikaciju sa drugima.⁴¹

Međutim, upravo su se na ovom projektu, koji je vodio ka lingvističkoj homogenizaciji slovenskog stanovništva, sučelile i unutrašnje protivrečnosti, rezultat istorijskih, političkih, kulturnih, religijskih, ekonomskih i drugih razlika među njima. Često ta trvenja nisu bila samo između etnički različitih slovenskih naroda, nego čak i unutar jednog od njih. To je pogotovo važno za srpski narod, koji je bio rasejan po prostorima Balkana i srednjeg Podunavlja, nastanjen na teritorijama dveju moćnih evropskih monarhija (Austrije i Ugarske) i u vazalnom odnosu spram Otomanskog carstva. Otuda, početkom XIX veka duhovna kultura Srba u krajevima preko Save i Dunava nije bila ista kao i onih koji su bili nastanjeni južno od ovih reka. Pod turskom okupacijom usmena književnost i epska poezija bile su stožer kolektivnog pamćenja, neka vrsta istorijske hronike o prohujalim vekovima, iščezlim carstvima, mitskim herojima i svetiteljima. Tek ponešto od toga ostajalo je zapisano u manastirskim pisarnicama, pa je veština beleženja bila privilegija jedino sveštenika i ponekog trgovca, koga je potreba posla na to naterala.

40 Mamić M., „Hrvatsko vojno nazivlje u rječniku *Juridisch-politische terminologie*“, *Jezik*, vol. 54, br. 2, Zagreb 2007, 55–60.

41 Mamić M., *op. cit.*, 57. Analizom sadržine Rečnika, isti autor u drugom članku zaključuje da je jezičko čistunstvo („purizam“) ipak očuvano u hrvatskim terminima, dok je otvorenost slovenačkog i srpskog jezika prema stranim uticajima daleko veća. Ti „evropeizmi“ su posuđenice iz češkog, ruskog ili drugih slovenskih jezika, ponekad i turskog, mađarskog, italijanskog i sl. – Mamić M., *Hrvatski, srpski i slovenski jezični purizam u riječniku Juridisch-politische terminologie, Rasprave*, Zavod za jezik, sv. 10–11 (1984–1985), Zagreb, 1985, 99–107. Hrvatski lingvisti s ponosom ukazuju na veoma ranu pojavu, koja je imala dugu tradiciju, jezičkog čistunstva kod tog naroda: „U hrvatskoj se književnosti već u staro doba nastoje kloniti barbarizama i stranih riječi, te se osjeća u književnim djelima određena svjesna briga oko jezičnog odabiranja. U toku stoljeća javlja se dakle težnja da književni jezik u književnim djelima bude što čišći, probraniji. Jedno je jezik razgovorni, često pun tuđica, a drugo je jezik u književnim djelima u kojima se javlja nastojanje za što većom jezičnom čistoćom. Način na koji se to može postići i u kojoj mjeri, u raznim je vremenima različit, ali težnju za što probranijim i čistijim književnim jezikom zapažamo i kod dubrovačkih književnika, i kod Vitezovića... Ta briga oko jezične čistoće koja karakterizira hrvatski književni izraz i u XIX stoljeću, ostala je imanentna i kasnije.“ – Vince, Z., *Filološke škole XIX stoljeća u razvoju hrvatskog književnog jezika*, Zagreb 1968, 171–172.

U isto vreme, Srbi u Ugarskoj već imaju svoje škole, gimnaziju u Sremskim Karlovcima i Novom Sadu („Srpskoj Atini”), uticajnu Karlovačku mitropoliju, a u Pešti *Maticu srpsku* (1826) i *Tekelijanum* (1838), najznačajnije nacionalne ustanove ovoga naroda.⁴² Već od vremena Marije Terezije (1740–1780) izvršene su značajne reforme u životu Srba Habzburške monarhije. Stvorene su građanske škole umesto crkvenih, ukinuti su pojedini manastiri, a u Beču je otvorena srpska štamparija (1770).⁴³ Bečka vlada već u to vreme (1774) pokušava da u okviru školske reforme uvede narodni jezik i latinicu u srpske škole, uz zabranu štampanja knjiga crkvenoslovenskim jezikom i ćirilicom.⁴⁴ Uprkos snažnom otporu na koji su te mere naišle u narodu, one su ipak odigrale značajnu ulogu, pošto su otvorile put novim, svetovnim uticajima i prodoru zapadne kulture među Srbe. Ideje prosvetčenog apsolutizma preuzima potom car Josif II (1765–1790), koji je *Patentom o toleranciji* (1781) izjednačio pred zakonom sve veroispovesti u zemlji. Jozefinizam kao antiklerikalni, prosvetiteljski pokret obuhvatio je sve narode Austrije, ali je na najpovoljniji prijem naišao možda upravo kod obrazovanih Srba.⁴⁵

42 „Zavedenije” (kasnije nazvano „Tekelijanum”) jeste prosvetno-vaspitna zadužbina imućnog dobrotvora i srpskog plemića *Save Tekelije* (1761–1842), namenjena školovanju darovite srpske dece i studenata u Ugarskoj. Po okončanju studija prava u Budimu, Tekelija je postao prvi *doctor iuris* „ot Srbalja” (kao i „ot Mađžara” koji nisu profesori univerziteta), raspravom *Dissertatio iuridica de causa, et fine civitatis*, objavljenom u Pešti 1786. godine (prevod: *Pravna disertacija o uzroku i cilju postojanja države*, Novi Sad 2009). U „Tekelijanumu” je bilo sedište *Matice srpske* sve do njenog preselejenja u Novi Sad (1864). Tekelija je pred smrt zadužbini zaveštao celokupnu svoju imovinu. Kao predstavnik plemstva, borio se protiv liberalnih francuskih ideja o jednakosti staleža, pa i njihovom ukidanju. Time je odstupio od svojih stavova iz doktorske teze, gde je bio pun hvale za Rusoa i njegovu teoriju društvenog ugovora. Politički se angažovao kao poslanik Ugarskog sabora i kao sekretar Ugarske dvorske kancelarije u Beču. Mada je podržao izbor Stratimirovića za mitropolita, protiv njega i srpske jerarhije upućivao je veoma oštre kritike. Ipak, u oblasti jezika ostao je tradicionalista i čvrsti sledbenik Stratimirovića i Hadžića. Up. Gavrilović, S., „Sava Tekelija”, *Temišvarski zbornik*, 1 (1994), 5–15, Beograd, 1976; Milisavac Ž., *Sava Tekelija – poslednji zatočnik slavenoserpskog jezika*, Beograd 1976. i *Matica srpska*, Novi Sad 1965; Bugarški, S., *Dnevnik Save Tekelije*, Temišvar – Novi Sad 1993; Basta D., „Disertacija prvog srpskog doktora pravnih nauka”, u: *Samopoštovanje i puzavost* (2), Beograd 2010, 204–213.

43 Pri slavenoserpskoj štampariji u Beču jedno vreme je radio i *Gligorije (Gliša) Trlajić*, koji je prevodio („posrbljivao”) knjige za koje je mislio da će biti od koristi za njegov narod. Bio je jedan od najobrazovanijih Srba s kraja XVIII i početka XIX veka. Po završetku filozofskih i pravnih studija u Beču, otišao je u Rusiju i 1804. godine postao profesor u Sankt Peterburgu, kasnije u Harkovu. Sačuvana je njegova rasprava na francuskom jeziku o prirodnom pravu i metodologiji pravne istorije. Stanojević O., „Gligorije Trlajić – prvi srpski profesor prava”, *Analiza Pravnog fakulteta u Beogradu*, 1–3 (1991), 289–293.

44 Tek će karlovački mitropolit Putnik (1781–1790) svojom upornom borbom uspeti da privoli carsku vlast da 1785. odustane od tog zahteva. Kostić M., „Pokušaji bečke vlade oko uvođenja narodnog jezika i pravopisa u srpske, hrvatske i slovenačke škole krajem 18. veka”, *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, knj. XVIII, Beograd, 2 (1973), 253–257.

45 Deretić J., *Istorija srpske književnosti*, Beograd 1983, 32. Najizrazitiji sledbenik tih prosvetiteljskih ideja bio je *Dositej Obradović* (oko 1739–1811), srpski književnik koji je među prvima pisao na narodnom jeziku. Međutim, u svojim tekstovima on još uvek

Ipak, pravoslavna crkva će ostati čvrsto na poziciji čuvara srednjovekovnih tradicija i višestoljetne pismenosti, pa će se Karlovačka mitropolija otuda oštro boriti protiv uvođenja narodnog jezika u srpske škole i književnost na tlu Habzburške monarhije. Ona je insistirala na kulturnoj, jezičkoj i religijskoj srodnosti sa „majkom Rusijom”, ali takođe i na čvrstoj političkoj orijentaciji prema toj moćnoj pravoslavnoj imperiji. Otuda srpsko sveštenstvo u merama jozefinizma nije videlo korak ka proklamovanom izlasku Srba iz svojevrstne političke i kulturne izolacije niti put ka čvršćem integrisanju u društveno-politički i kulturni život Monarhije.⁴⁶ Za crkvenu vlast („jerarhiju”) to je bio proces unijaćenja i odnarođavanja, koji neminovno vodi ka gubljenju nacionalnog identiteta i presecanju veza sa „bratskom Rusijom”.

Otuda je unutar samog korpusa srpskog naroda došlo do raskola i žestokih sukobljavanja među najumnijim glavama te epohe. Ta idejna, pa i politička sučeljavanja odražavala su se i na kulturu, a pogotovo na standardizaciju književnog jezika. Kada se na talasu panslavističkog pokreta pojavila i ideja jezičkog objedinjavanja ovih naroda, situacija je postala još složenija. Pred opasnošću od germanske, mađarske ili italijanske kulturne asimilacije, slovensko stanovništvo to objedinjavanje svesrdno prihvata, željno sopstvene emancipacije u okviru Carevine – koja i sama pod pritiskom revolucionarnih događanja iz 1848. godine posredno daje podršku tom procesu. Ipak, ta emancipacija ima dva lica: ona ne osnažuje samo separatističke težnje u odnosu na centralnu vlast, već to „buđenje” slovenskih naroda postaje težnja ka kulturnom, jezičkom, pa i svakom drugom omeđivanju u odnosu na ostalu njihovu slovensku „sabraću”. To se naročito odnosilo na austrijske Srbe i Hrvate jer ih je vekovima razdvajala pripadnost pravoslavnoj, odnosno katoličkoj veri (kojoj pripadaju i Slovenci).

Zato se sredinom XIX veka kod južnoslovenskih naroda manifestuju dve sasvim suprotne tendencije: „unitarna” – koja vodi ka njihovom kulturnom, pa i jezičkom integrisanju, i „separatna” – koja će u slabljenju apsolutizma videti šansu za „nacionalni preporod” isključivo sopstvenog naroda. Prvu tendenciju podržavaju, iz sasvim različitih razloga, austrijska vlada, ilirski pokret (predvođen Hrvatom Ljudevitom Gajem i Slovincem Stankom Vrazom), a kod Srba Vuk Karadžić; dok se za suprotnu opciju zalažu uglavnom klerikalni predstavnici obe hrišćanske crkve (zagrebački Kaptol i sremskokarlovačka

koristi arhaične staroslovenske reči i rusizme. Vuk će svojom reformom istisnuti iz upotrebe upravo taj jezik. Dositej je bio poliglota koji je vladao klasičnim i velikim brojem evropskih jezika. Veoma rano je napustio Srbiju i mnogo putovao po Evropi, stekao široko obrazovanje, a najduže je živio u Beču. Mada je započeo školovanje u manastiru Hopovo i želeo da se zamonaši, vremenom je postao antiklerikalac. Priklonio se racionalističkim idejama i smatrao da se „umnim delanjem” mogu izvršiti brze društvene reforme i savladati nasleđe prošlosti. Zalagao se za sekularizaciju i versku toleranciju, smatrajući da naciju ne treba vezivati za veroispovest. Otuda je govorio da postoje Srbi pravoslavne, rimokatoličke i muslimanske vere. Kada je izbio Prvi srpski ustanak (1804) došao je da pomogne svom narodu, gde je i umro kao prvi ministar („popečitelj”) prosvete u prvoj ustaničkoj vladi. Pijanović P., *Život i delo Dositeja Obradovića*, Beograd 2000.

Mitropolija), kao i oni intelektualni i politički krugovi koji teže ostvarenju „tisućljetnog” ili „hiljadugodišnjeg” sna o obnovi svojih srednjovekovnih država. Pritom se jezičke osobenosti i njihova rasprostranjenost uzimaju kao argumentacija za teritorijalno podvajanje, pa čak i kao potvrda istorijskog prava na pojedine „hrvatske” ili „srpske” zemlje. Takve aspiracije su potom artikulisane u nacionalistički orijentisanim političkim pokretima, koji su doveli do nepomirljivih sukoba među tim narodima – sve do najnovijih vremena.

Zbog toga će se borba za jezičke standarde, latinično ili ćirilično pismo, kao i za njegovu konkretnu grafiku, uzdizati do nečeg višeg i važnijeg od običnog lingvističkog diskursa, čime taj sukob postaje ideološki, kulturni, politički. Kod Srba su početkom XIX veka dva slova postala paradigma tog raskola: ćirilično „debelo jer” (Ђ) i latinična „jota” (j). Prvo je simbolizovalo Istok, rusofilstvo, pravoslavlje i crkvenoslovenski jezik, a drugome je pripisivana orijentacija ka katoličkom Zapadu i unijaćenju. Sava Mrkalj, jedan od znamenitih srpskih jezikoslovaca, svoje zalaganje za ukidanje „debelog jer” platiće životom,⁴⁷ dok će uvođenje latiničnog slova „j” u ćiriličnu azbuku biti razlog za decenijsko žestoko nadgornjavanje između Vuka i Hadžića.

Sukob Vuka sa umnim glavama austrijskih Srba predstavljao je sučeljavanje ta dva sveta, dve istorijske epohe. To je sukob između versko-feudalnog *konzervativizma* i nacionalnooslobodilačkog *dinamizma*.⁴⁸ Zastupnici i jednih i drugih ideja su patriote koje se bore za „narod”, njegovu slobodu, nacionalnu kulturu, pa i jezik. Međutim, Vukovi protivnici su predstavnici višeg građanskog sloja (sveštenstvo, oficiri, trgovci, učeni ljudi) za koje je narod često apstraktna kategorija, koju treba obrazovati prema svom kulturnom modelu. Stečene društvene pozicije oni žele trajno da zadrže, a najveću pretnju vide u revolucionarnim viorima koji potresaju Evropu. Njihov govor je oličen u jeziku crkve, otmenih književnika i patriotskih pesnika, koji je uzvišen, patetičan i okoštao, a pritom prepun ruskih, mađarskih, nemačkih i latinskih reči. S druge strane, Vuk se okreće siromašnom puku, njegovoj revolucionarnoj snazi i u Herderovom „narodnom duhu” (*Volksggeist*) nalazi inspiraciju u borbi za kreiranje „nove” srpske kulture i književnog jezika.

Paradoksalno je da je upravo znatno razvijenija vojvođanska sredina (Južna Ugarska) bila bastion konzervativizma, a vispreni Vuk je dobro shvatio da prvo na tom terenu mora izvojevati odlučujuću pobjedu. U urbanim

47 Bio je doktor filozofije, astronom, matematičar, poliglota i jezički reformator. Zalagao se za uvođenje narodnog jezika i pre Vuka proklamovao fonetski princip „Piši kao što govoriš”, tražeći izbacivanje nepotrebnih slova, pa i „debelog jer”. Svoje stavove je izložio u omanjem spisu *Salo debelog jera libo azbukoprotres* (Budim 1810), čime se veoma zamerio mitropolitu Stratimiroviću, koji je naložio peštanskoj cenzuri da se „slični spisi više nipošto ne smeju štampati”. Mrkalj je mislio da će svojim zamonašenjem ublažiti oštre napade Pravoslavne crkve prema njemu. Međutim, u manastiru je bio prezren i kinjen, pa se kasnije morao odreći tog svog teksta i napustiti manastir. Sve je to osetljivog Mrkalja dovelo do psihičkog sloma i okončanja života u bečkoj duševnoj bolnici (1833). Njegov spis je sačuvan u samo jednom primerku, pošto su svi uništeni kao opasni. Up. Stojanović Lj., *Život i rad Vuka St. Karadžića*, Beograd 1924; Selimović M., *Za i protiv Vuka*, Beograd 1967, 9–16.

48 Selimović M., *nav. delo*, 42.

centrima Carevine išle su mu naruku sve prisutnije evropske liberalne ideje, a prirodne saveznike je nalazio u siromašnom građanskom sloju (među srpskim učiteljima, zanatlijama, sitnim trgovcima). Uz njega su bili i politički emigranti iz Kneževine, pogotovo liberalna omladina školovana u francuskoj („Parizlije”) i drugim evropskim centrima.⁴⁹ Doduše, i njihovi liberalni ideali su po usvajanju u toj krajnje nerazvijenoj socijalnoj sredini morali biti „posrbljeni”, to jest adaptirani, nakalemljavani na prastare srpske ustanove: državne sabore, narodne skupštine, porodičnu zadrugu i sl.⁵⁰ Pred Vukom je otuda stajao težak zadatak da iz korena promeni staru, učajurenu, od naroda odvojenu, ljubomorno čuvanu, pravoslavnu, slavjanoserbsku kulturu.

Tek kroz prizmu ovih složenih istorijskih i sociopolitičkih okvira moguće je bolje razumeti ulogu pojedinih učesnika u kreiranju Književno-jezičkog sporazuma iz 1850. godine, kao i razloge za skoro istovremeno sastavljanje *Rečnika pravno-političkih termina*.⁵¹

Naučna ocena *Rečnika pravno-političkih termina*

Za razliku od hrvatskih filologa, koji *Rečniku* posvećuju daleko veću pažnju, a neki u njemu vide i „temelj hrvatskoga pravnog nazivlja”⁵², u srpskoj nauci on je donedavno ostao skoro nezapažen.⁵³ Jedan od nespornih autori-

49 Trgovčević Lj., *Planirana elita: O studentima iz Srbije na evropskim univerzitetima u 19. veku*, Beograd 2003. Zanimljivo da su se čak i sveštenici koji su završili teološke studije u autokratskoj Rusiji po povratku u Srbiju zalagali za liberalne ideje i aktivno uključivali u političke borbe. Postajali su i narodni poslanici, pa je na skupštini iz 1859. godine jedan prota zahtevao da se izda zakon o slobodi štampe „jer je to jemstvo za slobodu narodnu”. Živanović Ž., *Politička istorija Srbije druge polovine XIX veka*, I, Beograd 1923, 39.

50 U pravnoj sferi to se ogledalo, na primer, u svodenju velikih porodičnih zadruga na „pravna lica” kako bi se liberalni koncept o zaštiti privatne svojine uskladio sa realno postojećim, veoma nerazvijenim imovinskopравnim odnosima na srpskom selu. Prvenstvo nasleđivanja muških potomaka i kolektivnosvojinski odnosi u velikim porodicama („zadugama”) morali su biti sačuvani i prilikom donošenja Srpskog građanskog zakonika. Njegov tvorac Jovan Hadžić trpeo je žestoke kritike da je on sam doprineo propadanju ovih „tradicionalnih srpskih ustanova”. Up. Pavlović M., *Srpska pravna istorija*, Kragujevac 2005, 321–324; Stefanovski M., „Kodifikatorski rad Valtazara Bogišića i Jovana Hadžića – sukob zakona i običaja”, u: *Sto pedeset godina od donošenja Srpskog građanskog zakonika (1844–1994)*, Beograd 1996, 119–143; Đorđević M., „Kodifikatorski rad Valtazara Bogišića i Jovana Hadžića”, *Spomenica Valtazara Bogišića*, knj. I, Beograd 2011, 283–299.

51 Iste godine u Beču je preveden i Austrijski krivični zakonik i izdat sa uporednim ilirsko-srpskim i nemačkim tekstom, koji je važio u Hrvatskoj do 1930. godine: *Kazneni zakon o zločinstvima, prestupcima i prekršajima iz 1852. godine*. Up. Vasiljević T., *Đorđe D. Cenić. Razvoj krivičnog prava u Srbiji XIX veka*, Izvori srpskog prava, knj. VII, SANU, Beograd 1987, 155.

52 Mamić, *Temelji hrvatskoga pravnoga nazivlja*, Zagreb 1992, 5.

53 Situacija je izmenjena tek radovima M. Lukovića (Balkanološki institut SANU), koji je kao pravnik i lingvista dao značajniji doprinos obradi ovog multidisciplinarnog naučnog problema. O tome u njegovim monografijama: *Razvoj srpskog pravnog stila, prilog istoriji jezika i prava u Srbiji*, Beograd 1994; *Bogišićev zakonik, priprema i jezičko oblikovanje*, Beograd 2009. i tamo navedena literatura. Mada se ovom problematikom

teta u srpskoj lingvistici je samo lapidarno zaključio da to delo nije mnogo uticalo na razvoj terminologije kod Srba „jer je Kneževina Srbija tada već posedovala zakonodavstvo i donekle uhodanu sudsku i upravnu praksu (...) a da posle ukidanja Srpske Vojvodine 1860. nije ostalo mnogo prostora za administriranje na srpskom jeziku”.⁵⁴ Tačno je da u Kneževini Srbiji nije bilo većeg odjeka, ali je to razumljivo jer se vazalna srpska država tek borila za svoje oslobođenje od turske okupacije i morala je prvenstveno da rešava svoje unutrašnje probleme. Mada su učesnici u sastavljanju terminološkog rečnika bili veoma ugledni Srbi, oni su kao austrijski podanici u krajnjoj liniji obavljali posao koji im je poverila njihova država. Mešanje u unutrašnje stvari jedne moćne evropske imperije u susjedstvu ne bi bilo ni najmanje od koristi. Štaviše, već samo učešće Vuka Karadžića u tom poslu bilo je razlog da tadašnja Srbija ostane ravnodušna jer su na njenoj teritoriji Vukov pravopis i reformisana azbuka u to vreme bili zabranjeni. Srpska vlast će tek 1860. godine doneti zakon kojim se dozvoljava upotreba Vukove ćirilice, doduše u svim izdanjima osim u zvaničnim i školskim knjigama, a četiri godine posle njegove smrti, 1868. godine, ukinuta je i ta zabrana.⁵⁵ Ipak, među srpskim pravnicima, pa i u široj naučnoj javnosti, nije bilo značajnih reakcija na ovaj terminološki rečnik.

Tek je Valtazar Bogišić, tvorac *Opšteg imovinskog zakonika za Knjaževinu Crnu Goru*, dao kritičku ocenu *Rečnika*.⁵⁶ To je učinio u okviru predavanja *Tehnički termini u zakonodavstvu*, održanom 1887. godine u Petrogradu,⁵⁷ u

bavio već Pavlović P., „Saradnja Vuka Stefanovića Karadžića na terminološkom rečniku iz 1853. godine”, *Filologija* 4 (1963), Zagreb, 129–139, autor izričito napominje da je ostavio „da se značenje ovoga rečnika s gledišta pravničke terminologije prouči na drugome mestu”. O istoriji nastanka Bečkog dogovora i pomenutog rečnika govori Novak V., *Vuk i Hrvati*, Beograd 1967, 277ss; Jezičko-istorijski aspekt obrađuje i Milisavac Ž., „Pokušaji izrade zajedničke jugoslovenske terminologije u XIX v. – odraz težnji ka političkom i nacionalnom jedinstvu”, *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, 12 (1969), 101–114. O stvaranju pravne terminologije kod Srba više se govori kod Vasiljević T., *nav. delo*, 154–161.

54 Ivić P., *Celokupna dela, IV, O Vuku Karadžiću*, Sremski Karlovci – Novi Sad 1991, 285–286.

55 Milanović A., *Kratka istorija srpskog književnog jezika*, Beograd 2006, 132.

56 Valtazar Bogišić (1834–1908), pravni istoričar, univerzitetski profesor i ministar pravde u Crnoj Gori. Govorio je italijanski, francuski i nemački, izvrsno poznao nekoliko slovenskih jezika kao i klasične. U Veneciji je završio licej i maturirao, a potom studirao prava i istoriju u Beču, Minhenu, Berlinu i Parizu. Doktorirao je istorijske nauke u Gisenu, a pravne u Beču. U Odesi je dobio počasni doktorat iz državnog prava, gde je prethodno bio profesor istorije prava slovenskih naroda. Izabran je za redovnog člana JAZU (1867) i Srpske kraljevske akademije (1888). U Beču je radio kao savetnik Dvorske biblioteke i održavao kontakte sa Miklošićem, Jagićem, Vukom i Daničićem. Ti susreti su bez sumnje uticali na njegove naučne poglede i jezički izraz. Danilović J., „O Valtazaru Bogišiću” (predgovor), u: *Izabrana dela i Opšti imovinski zakonik za Crnu Goru*, Beograd 1986, 5–41; Luković M., *Bogišićev zakonik – priprema i jezičko oblikovanje*, Beograd 2009. O usko lingvističkim pitanjima: Burić M., „Pravna terminologija u Bogišićevom zakoniku”, *Spomenica Valtazara Bogišića*, knj. 2, Beograd 2011, 471–511.

57 Reč je o prigodnom predavanju povodom okončanja izrade *Zakonika*, održanom u Ruskom filološkom društvu Petrogradskog univerziteta, koje je uz njegovu dozvolu preveo

kome je oštro napao način na koji je rađen bečki terminološki rečnik: „Iako je u toj komisiji bilo nekoliko najboljih znalaca jezika, ipak srpske riječi, koje su odgovarale njemačkim terminima (ekvivalenti) osobito one koje nijesu uzimane iz narodnog jezika, rađene su mehanički, koje kako, na brzu ruku, ne naslonivši se u tome ni na jedan ranije obrađeni naučni metod, da bi njihov smisao bio razumljiv narodu. Ukratko: to je bio hitan sastav da se njime koliko god namiri potreba, koja se tada pojavila. Osim toga, u tome su izdanju izostali mnogi vrlo potrebni termini. Jedan između glavnijih filologa te komisije⁵⁸ lično mi je kazivao da su u njoj imali odlučan uticaj pravnici, od kojih nijedan nije imao ni pojma o lingvistici; a filologe su smatrali više kao savjetodavce.”⁵⁹ Za Petranovićeve izvode iz bečkog terminološkog rečnika, uključujući i priručnik za potrebe činovništva u Dalmaciji, Bogišić kaže da su njihovi „nedostaci isti kao i u knjizi iz koje su uzeti”.⁶⁰

Nesporno je da je Bogišić svojim Zakonikom iz 1888. godine stvorio remek-delo pravničke struke. Polazeći od postulata Savinjićeve istorijsko-pravne škole, on je kodifikovao običajno pravo srpskog naroda u Crnoj Gori i prilagodio ga potrebama novog vremena.⁶¹ Koliko je ogromna njegova zasluga za uspešno ostvarenje ove ideje knjaza Nikole, govori i činjenica da se u narodu, pa i naučnim tekstovima, ovaj pravni spomenik naziva „Bogišićev zakonik”. Dakle, ne po vladaru već po njegovom tvorcu, za razliku od kodeksa Justinijana, Napoleona, pa i prvog crnogorskog knjaza Danila (*Danilov zakonik* iz 1855. godine).

Međutim, u pomenutoj kritici on je ipak preoštara, pa donekle i nepravedan. Zato je u nekim kasnijim radovima ipak ublažitio te ocene. Tek više od tri decenije od objavljivanja bečkog terminološkog rečnika, Bogišić će za njega kazati da su ga izradili „prvostepeni znalci jezika” i da u njemu

sa ruskog arhimandrit N. Dučić i odmah objavio u beogradskom pravnom časopisu *Branik* iz 1887. godine. Valtazar Bogišić, *Izabrana dela i Opšti imovinski zakonik za Crnu Goru*, Beograd 1986, 101–102.

58 To je mogao biti jedan od dvojice Bogišićevih prijatelja: Vuk Karadžić (koga je sretao u Beču) ili Miklošić (koga je nasledio u Dvorskoj biblioteci u Beču), a kada je reč o pravicima u Odboru, prvenstveno misli na Petranovića, Mažuranića i Cigale. Vid. Luković M., *Bogišićev zakonik*, cit., Beograd 2009, 190.

59 Bogišić V., *Izabrana dela i Opšti imovinski zakonik za Crnu Goru*, Beograd 1986, 106.

60 *Ibidem*. Bogišić je tada (1878) i sam doveo u sumnju svoj metod rada: „U tečaju svoje kodifikatorske radnje, ja sam mislio da je jedan između najpouzdanijih naslona u stvaranju novih termina razgovor s čovekom iz naroda, koji može biti izraz narodnog uma. Meni se činilo da će to biti dovoljno kad se pred takvog čoveka iznesu bitna svojstva te stvari, ili odnošaja, uvesti ga potom u razgovor i privoleti da on sam dâ ime tom odnošaju, ili bar neke osnove za taj naziv. *A priori* reklo bi se da nema ništa prostije. Ali u praktici taj mi način nije pošao za rukom i tijekom putem nijesam postigao ni jedan termin.” *Nav. delo*, 116.

61 Taj zadatak mu je postavio knjaz Nikola, naredivši da se „glavna pažnja skrene na narodne pojmove o pravdi, na običaje, predanja i na žive potrebe srpskog naroda.” Pomenuti cilj je izričito naveden u kneževom Ukazu povodom stupanja na snagu samog Zakonika, 25. marta 1888. godine.

ima „mnogo građe kojom se možemo i hoćemo koristiti”.⁶² Pošto je i sam petnaestak godina obavljao kodifikatorski posao (od 1873), shvatio je svu težinu tog zadatka, pa je mogao konstatovati da se pravnotehnički izrazi „tek vjekovima utvrđuju, a u nas se o tome tek počelo misliti”.⁶³ Prethodno je nazivao „nakazama” neke termine zastupljene u bečkom rečniku, a sada je mnogo oprezniji u izricanju svojih sudova. Takođe je oštro kritikovao i Jovana Hadžića, tvorca Srpskog građanskog zakonika iz 1844. godine, zbog „kodifikatorskih nespretnosti” pri njegovoj izradi i „kopijanja tuđih uzoraka” (misleći na Austrijski građanski zakonik).⁶⁴ Međutim, treba imati u vidu da je bečki Odbor ogroman posao oko terminološkog rečnika završio za manje od četiri meseca, uz značajnu finansijsku podršku austrijskog Ministarstva pravosuđa, a da je Hadžić svoj zadatak obavio za samo dve godine (1840–42), ispunjavajući time strogi ugovor sa vlastima siromašne Kneževine Srbije.⁶⁵ Naprotiv, Bogišić je sve vreme uživao bogatu finansijsku pomoć Rusije, svesrdnu podršku knjaza Nikole, tako da nije bio sputan nametnutim rokovima i imao je dovoljno vremena za studiozan rad, koji je uglavnom obavljao u Parizu. Pa ipak, ni on sam nije bio potpuno zadovoljan onim što je postigao. Uz to, Bogišić je pred sobom već imao gotov vokabular srpskih pravnih pojmova (zaslugom Petranovića) i konačno uobličen Zakonik namenjen tek formiranom srpskom građanstvu (zaslugom Hadžića) – i ma koliko ti poduhvati bili podložni kritici, oni su ipak predstavljali polaznu osnovu za dalji rad. Nesumnjivo da su i sama ova pregnuća u znatnoj meri doprinela standardizaciji srpskog književnog jezika, kao i formiranju odgovarajuće pravne terminologije.⁶⁶

62 Njegova nezavršena studija *Metod i sistem kodifikacije imovinskog prava u Crnoj Gori* (priređio T. Nikčević, SANU, Posebna izdanja, knj. CDIX), Beograd 1967, 128.

63 *Ibidem*.

64 Nikčević T., *Postanak i pokušaj prerade građanskog zakonika Kneževine Srbije*, Spomenik CXIX, Odeljenje društvenih nauka, n.s. 21, Beograd 1971, 42.

65 Uz to je vodio i oštru jezičku polemiku sa Vukom, a kasnije i sa Đurom Daničićem. Up. Luković M., *Bogišićev zakonik*, cit., 192; Isti, *Razvoj srpskoga pravnog stila*, cit., 49–51.

66 Pritom ostaje otvoreno pitanje, koje pokreće M. Luković (*Bogišićev zakonik*, cit., 194), da li je preuzimanje termina iz bečkog rečnika moralo biti isključivo *neposredno* i u *kontinuitetu* (na primer, iz terminološke leksike Srpske Vojvodine u moderni srpski jezički standard, ili je taj put vodio iz Kneževine Srbije), odnosno da li je on ipak *zaobilazan* i *posredan* (preko hrvatske terminologije koju je oblikovao Demeter; ili posredno preko Bogišićevog zakonika, naravno, ukoliko bi se utvrdilo da je i on preuzeo termine iz pomenutog rečnika). Rezultate parcijalnih istraživanja u tom pravcu ovaj autor iznosi u članku „Trideset godina Zakona o obligacionim odnosima – *de lege lata* i *de lege ferenda*”, Zbornik radova, Beograd 2009, 457–470.

Prof. dr Žika Bujuklić*

FORMATION OF THE LEGAL TERMINOLOGY AMONG SERBS IN THE XIX CENTURY

Summary

*From the early XIX century, the Serbian people has renewed through successful uprisings its state, regained independent Church and began to establish their own educational and cultural institutions. To this aim it was necessary to establish the official literary language, including appropriate legal terminology. Only from the perspective of these revolutionary changes and analysis of historical and socio-political framework, one can understand the importance of achieving two important cultural endeavor in Serbian and other South Slavonic people (Croats and Slovenians) – both in Vienna and came highly related to each other. The first one was Literary and linguistic Agreement achieved in 1850, and the second was Legal and Political Vocabulary for Austrian Slavs published in 1853 (*Juridisch-politische Terminologie für die slawischen Sprachen Oesterreichs: Deutsch-kroatische, serbische und slowenische Separat- Ausgabe*). Although it is still disputable what was their actual contribution to the language formation of South Slavonic nations, with victorious Vuk Karadžić's reform (1847), represented by Vienna Agreement (1850), the Serbian people certainly established the basis of their official language. This is one of the most important milestones in the historical sequence that led these people from forming their own language and their own nation, to an independent state and a proper legal order. A necessary precondition for such development was the creation of accurate legal terminology, whether by speaking the vernacular language, by composing appropriate new words or by verbatim translations from other European languages (mainly German).*

Key words: Serbian legal terminology. Vienna Literary Agreement. Legal and Political Dictionary.

* Žika Bujuklić, PhD. Associate professor Faculty of Law University of Belgrade. This article is the result of research within the project *Perspectives of Implementation of European Standards in the Serbian Legal System* (179059), supported by the Ministry of Science of Serbia.